
Nazwy temporalne w gwarach kujawskich*

Temporal Names in Kujawy Dialects

ANNA PALUSZAK-BRONKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Polska

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6494-8931>

e-mail: annapaluszak@poczta.onet.pl

Abstract. The subject of research in this article are temporal names associated with relative time, occurring in the Kujawy dialects. The research material comes from the *Dictionary of dialect and culture of Kujawy* and its extensive – numbering several thousand dictionary entries – file. The purpose of the analysis is to describe their motivations and meanings. A review of the names shows that native terms dominate, and that time by the Kujawiaks was not understood as a physical quantity regulated by clock hands. People living according to the rhythm of the seasons, days, liturgical calendar, used temporal names resulting from the observation of repetitive natural phenomena and related to church holidays and annual customs important for their community.

Keywords: time, temporal names, dialect, Kujawy

Abstrakt. Przedmiotem badań w niniejszym artykule są nazwy temporalne związane z czasem względnym, występujące w gwarach kujawskich. Materiał badawczy pochodzi ze *Słownika gwary i kultury Kujaw* oraz jego obszernej – liczącej kilka tysięcy haseł – kartoteki. Celem analizy jest opis ich motywacji i znaczeń. Przegląd nazw pokazuje, że dominują określenia rodzime, a czas przez Kujawiaków nie był pojmowany jako wielkość fizyczna, regulowana wskazówkami zegara. Ludzie żyjący zgodnie z rytmem, jaki wyznaczały pory roku, dnia, kalendarz liturgiczny, używali

* Druk tomu sfinansowano ze środków Instytutu Filologii Polskiej UMCS. Wydawca: Wydawnictwo UMCS. Dane teleadresowe autora: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Wydział Językoznawstwa, Katedra Językoznawstwa Synchronicznego, Diachronicznego i Kulturowego, ul. Jagiellońska 11, 85-067 Bydgoszcz, Polska; tel.: +48 52 322 16 38, wew. 10.

nazw temporalnych wynikających z obserwacji powtarzalnych zjawisk przyrody oraz związanych z ważnymi dla ich społeczności świętami kościelnymi i zwyczajami dorocznymi.

Słowa kluczowe: czas, nazwy temporalne, gwara, Kujawy

1. WSTĘP

Stosunek człowieka do mijającego czasu kształtował się odmiennie na różnych etapach jego rozwoju. Był on uzależniony od możliwości intelektualnych, umiejętności postrzegania i rozumienia rzeczywistości oraz posiadanej wiedzy. Zawsze jednak upływający czas stanowił przedmiot zainteresowania i refleksji ludzkiej (Szymański, 2001, s. 113). Wynika to z faktu, że my – ludzie: „Istniejemy w czasie. Czujemy go naszym ciałem. Doświadczamy i przeżywamy go, obserwując dokonujące się wokół zmiany [...]. Czy tego chcemy, czy nie – jesteśmy w nim «uwięzieni»” (Szadura, 2017, s. 53). Czym zatem jest czas? Według *Uniwersalnego słownika języka polskiego* to: ‘nieprzerwany ciąg następujących po sobie chwil’, ‘chwila, moment, pora’, ‘wyodrębniony okres, określona pora’, ‘sposób obliczania, wyznaczania czasu, chronologicznego uszeregowania zdarzeń’, ‘kategoria i forma gramatyczna czasownika określająca stosunek odbywania się jakiejś czynności (zachodzenia stanu) do momentu wypowiedzi o niej’, przestarz. ‘pogoda’ (USJP I, s. 508–509). To bogactwo znaczeniowe pozwala nam wyodrębnić **czas absolutny** pojmowany naukowo i ujmowany „w kategoriach ustalonej mierzalnej przyrządami wielkości” (Szadura, 2017, s. 55) oraz **czas względny** (pozorny, jakościowy, mierzony względem czegoś) obliczany przez człowieka na podstawie obserwacji ciał niebieskich i powiązanych z nimi zmieniającymi się porami roku i dnia, cykliczności świąt kościelnych, obrzędów i zwyczajów dorocznych oraz innymi zjawiskami kulturowymi (Szadura, 2017, s. 55 i 71). Z różnorodnością czasów związany jest nie tylko ich odmienny pomiar: pierwszy to czas zegarowy, drugi – słoneczny, biologiczny, agrarny, liturgiczny, polityczny (Szadura, 2017, s. 70), ale także używanie innych, odrębnych jednostek temporalnych¹.

Celem artykułu jest charakterystyka nazw temporalnych (ich motywacji i znaczeń) występujących w gwarach kujawskich. Interesować nas będą wszelkie jednostki czasu względnego wynikające z:

- powtarzalności zjawisk przyrody (roczne nazwy temporalne);
- aktywności słonecznej w ciągu doby (nazwy temporalne od wschodu do zachodu słońca);

¹ Całościowym opisem czasu (jego różnych wymiarów) zajmuje się chronozofia. Ta interdyscyplinarna nauka charakteryzuje czas w naukach ścisłych oraz w wymiarze ludzkim (Szadura, 2017, s. 81–82).

– kalendarza liturgicznego (nazwy temporalne związane z rokiem liturgicznym);
– tradycji i corocznych obyczajów przekazywanych przez kolejne pokolenia Kujawiaków (nazwy temporalne wynikające ze zwyczajów dorocznych).

Materiał do analizy ekscerpowano z opublikowanego w 2017 roku pierwszego tomu *Słownika gwary i kultury Kujaw* (dalej SGKK) oraz jego obszernej – liczącej kilka tysięcy haseł – kartoteki (dalej SGKK kartoteka). Jest to jak dotąd największy i najbogatszy zbiór leksyki kujawskiej. Obejmuje on słownictwo od drugiej połowy XIX wieku po współczesność. Materiał pochodzi z różnych, krzyżujących się źródeł – starszych tekstów gwarowych (Kazimierza Nitscha, Zenona Sobierajskiego, Adama Wróbla, Piotra Bąka), wywiadów dialektologicznych, tekstów literackich i paraliterackich pisanych gwarą przez autochtonów. Słownictwo gromadzono także metodą kwestionariuszową w terenie, ekscerpowano z niepublikowanych prac doktorskich, słowniczków internetowych oraz opracowań naukowych z zakresu etnografii i folklorystyki (SGKK, s. 21–22).

Wszystkie nazwy są podawane w postaci udokumentowanej w słowniku (kartotece). Mogą zatem obok form standaryzowanych pojawić się postaci z charakterystycznymi dla gwar kujawskich fonetycznymi i morfologicznymi cechami systemowymi. Gdy SGKK rejestruje różne warianty fonetyczne jednej nazwy, są one przywoływane po ukośniku (/).

2. ROCZNE NAZWY TEMPORALNE

a) rok

Istotną rolę w podziale na lata miał rok słoneczny, opierający się na cyklu zmian pór roku związanych z ruchem obiegowym Ziemi wokół Słońca (Bartmiński *et al.*, 1996, s. 119). Jego początek był w różnych kulturach warunkowany innymi czynnikami. Na przykład w starożytnej Mezopotamii nowy rok zaczynał się wraz z pojawieniem się wiosennego słońca, symbolu odrodzenia, a u Żydów wyznaczała go jesienna równonoc (Szadura, 2017, s. 179). Zgodnie z kalendarzem rzymskim, opartym na cyklu lunarnym, każdy kolejny rok rozpoczynał się w marcu, kiedy na nową kadencję byli wybierani konsulowie odpowiedzialni za politykę zagraniczną. Dopiero w 46 roku p.n.e. grecki astronom Sosigenes z Aleksandrii przekonał Juliusza Cezara do śledzenia cyklu słonecznego i zreformowania kalendarza. Od tego czasu termin rozpoczęcia nowego roku przesunięto na 1 stycznia².

² Według Szadury zmiana daty inaugurującej każdy kolejny rok nastąpiła w 153 roku p.n.e. (Szadura, 2017, 179). Badaczka nie podaje jednak źródła, z którego zaczerpnęła tę informację. Zda-

W gwarach kujawskich w znaczeniu ‘ten rok, bieżący rok’ są używane nazwy: *latoś* (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 123 oggw.; SGP III, s. 114; SW II, s. 694 z kwalifikatorem staropolski i gwarowy; SJPD i SJP PWN dawny, obecnie gwarowy, dostęp: 3.02.2022); *latosi* (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 123 ze Śl., Mp., Maz., Wp., Pom. pd. i Kasz.; SGP III, s. 114; SW II, s. 692 kwalifikatorem staropolski i gwarowy) i *latosiś* (SGKK kartoteka). Są to jednostki pochodne formalnie i semantycznie od niezachowanej singularnej formy *lato* w znaczeniu ‘rok’, pochodzącej z psł. *lěto* ‘ciepła pora roku’³ (Boryś, 2008, s. 280).

Miniony, zeszyły, przeszły rok jest określane jako: *łoński rok* / *łojski rok* (SGKK kartoteka; por. SGP III, s. 77 *łoński rok*; MSGP, s. 129 *łoński rok* ze Śl., Mp. pd., Wp., Pom. pd. i Kasz.); *łoński* ‘zeszłoroczny’ (SGKK kartoteka; por. SGP III, s. 77; MSGP, s. 129 ze Śl., Mp. pd., Wp., Pom. pd. i Kasz.) i *łoni* ‘jw.’ (SGKK kartoteka; por. SGP III, s. 76; MSGP, s. 129 ze Śl., Mp. pd. i pn., Wp., Pom. pd. i Kasz.). *Łoński* i *łoni* to przymiotniki znane polszczyźnie ogólnej do XVII wieku, później używane już tylko w gwarach (świadczy o tym ich kwalifikacja w SW II, s. 814). Kontynuują one psł. **olni*⁴ ‘zeszłoroczny’ (Brückner, 2000, s. 812; Bańkowski, 2000 II, s. 103).

Na Kujawach znane jest też określenie *półlecie* oznaczające ‘pół roku’ (SGKK kartoteka; por. SGP IV, s. 331; SW IV, s. 946), które funkcjonowało w języku polskim do początku XX wieku. Nazwa ta to zrost (tj. *stulecie*, *tysiącletcie*) członów *pół*, psł. **polb* ‘jedna z dwu części, połowa’ (Boryś, 2008, s. 477) + **lecie*, zob. *lato* (Boryś, 2008, s. 280).

b) pory roku

Pory roku odgrywały w życiu Kujawiaków istotną rolę, ponieważ wpływały one na ich warunki bytowe. Najtrudniejszy dla chłopów był zawsze czas długiej zimy i przednówka, kiedy brakowało płodów rolnych, a ludność wiejska głodowała (Kowalska-Lewicka, Szromba-Rysowa, 1976, s. 354). Wspomina o tym Antoni

niem Józefa Szymańskiego, autora *Nauk pomocniczych historii*, stało się to w 46 roku p.n.e. wraz z wprowadzeniem kalendarza juliańskiego (Szymański, 2001, s. 115 i 121–122).

³ Znaczenie ‘rok’ rozwinęło się nieco później, ale jak uważa Władysław Kupiszewski, na pewno jeszcze w okresie prasłowiańskim, o czym dowodzą zachowane w języku staro-cerkiewno-słowiańskim objaśnienia: ‘pora roku’ i ‘rok’ (Kupiszewski, 1974, 115), por. *lěto* ‘lato, rok’ (Bartula, 1997, 191). Poszerzenie znaczenia – jak tłumaczy w sposób dość kuriozalny Stanisław Dubisz – „wynikało z pozytywnego stosunku użytkowników języka do [...] lata (w opozycji do zimy)” jako pory cieplej, przyjaznej człowiekowi, sprzyjającej jego aktywności (Dubisz, 2002, 124). Do dziś w sensie ‘rok’ utrzymuje się w liczbie mnogiej.

⁴ Poświadczona jest tu charakterystyczna dla zespołu zachodniosłowiańskiego metateza (przestawka) w nagłosie pod intonacją cyrkumfleksową **oIT > loT* (Bartula, 1997, s. 73–74).

Benedykt Łukaszewicz: „Najcinży się na przednówkach żyło. Ludzie godali: «Aby przeżyć do wiosny, do szczowiu na rowach»” (Łukaszewicz, 2012, s. 51). Zapewne jest to przyczyna, dlaczego w gwarach kujawskich występuje wiele zróżnicowanych określeń związanych z końcem zimy i początkiem wiosny oraz okresem przed żniwami.

Przedwiośnie jest nazywane *spozimem* (SGKK kartoteka) i *spozimkiem* (SGKK kartoteka; por. SGP V, s. 205; MSGP, s. 264 z Wp. i Pom. pd.; SW VI, s. 327 gwarowy). Nazwa *spozim* to złożenie $z(s) + po + zim(a)$, gdzie rzeczownik *zima* ‘najzimniejsza pora roku, przypadająca na półkuli północnej na czas od 21 grudnia do 21 marca’ (USJP IV, s. 998; WSJP, dostęp: 10.02.2022), kontynuuje psł. **zima* ‘chłodna pora roku, zima’ (Boryś, 2008, s. 741), natomiast *spozimek* to wyraz pochodny od *spozim* z formantem *-ek*.

‘Czas, kiedy rozpoczyna się wiosna, początek wiosny’ to (blp.) *roztopy* (SGKK kartoteka; por. SGP V, s. 58; SW V, s. 714 gwarowy⁵). Jest to formacja od przedrostkowego czasownika *roztopić* (WSJP, dostęp: 10.02.2022) ‘przez ogrzewanie zamieniać ciało stałe w płynne’, z psł. **topiti* ‘ogrzewać coś, palić w czymś, opalać, ogrzewać, roztopiać’ (Boryś, 2008, s. 638).

Okres przed żniwami nazywany jest *przednówkiem* (SGKK kartoteka). Określenie to, notowane także w daw. polszczyźnie jako ‘okres przed nowymi zbiorami, do pierwszych żniw’ (SW V, s. 65), wyparło starsze *przednowie* (Kupiszewski, 2012, s. 95). *Przednówek* jest fundowany wyrażeniem przyimkowym *przed nowym*, psł. *novъ* ‘nowy’ (Boryś, 2008, s. 367).

Inne określenia nazywające ‘czas przed żniwami, przed nowymi zbiorami’ to: *przede rżniwy*⁶ / *przede żniwy* (SGKK kartoteka; por. SGP IV, s. 367–368); *przedeżniwek* (SGKK kartoteka; por.; MSGP, s. 220 z Wp., Pom. pd. i Kasz.; SW V, s. 58 gwarowy); *przedeżnówek* (SGKK kartoteka z Kuj. wsch.). Podstawą motywacyjną dwóch pierwszych jednostek jest wyraz *żniwa* ‘żęcie i zbieranie z pola dojrzałego zboża’ lub ‘okres lata, w którym wykonuje się te prace’ (USJP IV, s. 1126; WSJP, dostęp: 10.02.2022), od *żąć* z przyrostkiem *-iwo* (Boryś, 2008, s. 755), natomiast dwie kolejne pochodzą od wyrażenia *przed żniwem* lub *przede żniwy* (Kupiszewski, 2012, s. 95). Przedrostek *przede-* wnosi znaczenie czasu poprzedzającego.

W gwarach kujawskich notowane są też określenia: *rychła zima* / *rychło zima* ‘wczesna zima’ (SGKK kartoteka), od *rychły* przestarz. ‘wczesny’ (USJP III, s. 1100), z dial. *rychły* ‘wczesny’, związany z psł. **rušiti* ‘wprawiać w ruch,

⁵ W polszczyźnie ogólnej występuje w znaczeniu ‘topnienie śniegów; kałuże powstałe w wyniku topnienia’ (USJP III, s. 1059; SJP PWN, dostęp: 10.02.2022).

⁶ Warto tu zwrócić uwagę na charakterystyczną dla Kujaw asynchroniczną fryktywną wymowę *rʒ* (Długosz-Kurczabowa, Dubisz, 1998, s. 144), w której element wibracyjny występuje w postaci pełnej, a spirant w zredukowanej, stąd *rżniwa* (Sobierajski, 1952, s. 36).

popychać, poruszać, naruszać, poruszając, obalać, zwałać' (Boryś, 2008, s. 529) i *wczesna zima* (SGKK kartoteka; por. SGP VI, s. 82 *wczesny* 'wczesny', obecnie gwarowy, wcześniej staropolski), od *wczesny* 'o porach dnia, roku, życia itp.: 'odbywający się przed właściwą porą, wcześniej' (USJP IV, s. 369; WSJP, dostęp: 10.02.2022), od wyrażenia przyimkowego *w czas* i ludowego przysłówka *wczas* 'wczesnie'. Przydawki *rychła* i *wczesna* występują w znaczeniu precyzującym (por. Stamirowska, 1969, s. 16).

3. DOBOWE NAZWY TEMPORALNE (OD WSCHODU DO ZACHODU SŁOŃCA)

Ludzie na wsi żyli zgodnie z naturą, w harmonii z otaczającą ich przyrodą. Wstawali o świcie, wraz ze wschodem słońca, a kładli się tuż po zmierzchu. Zmiany oświetlenia słonecznego wskazywały na dzień i noc (MSKDS, s. 161; Krótki, 2017, s. 107), a więc podstawowe pory doby, tworzące całość, ale będące w opozycji do siebie pod względem fizycznym – obecność światła dziennego – i kulturowym: dzień pojmowany jako czas aktywności człowieka i noc jako czas odpoczynku (Szadura, 2017, s. 155).

a) dzień

Leksemem o znaczeniu ogólnym jest *dzień*. Oznacza on 'czas od wschodu do zachodu słońca, kiedy jest jasno' (USJP I, s. 765; WSJP, dostęp: 28.01.2022). Nazwa ta, występująca w polszczyźnie od czasów najdawniejszych, kontynuuje psł. **dьnь* 'dzień' i wywodzi się z pie. **din-*, co z pie. **dej-* / **di-* 'świecić, błyszczeć' (Boryś, 2008, s. 142). Kupiszewski odnotował na Kujawach jego formę deminutywną *dzionyszek* (Kupiszewski, 2012, s. 9), której nie poświadcza SGKK. W analizowanym materiale znajdują się za to formy D. lp. *dzienia* / *dzinia* (SGKK I, 2017, s. 206).

Obok postaci *dzień* w funkcji hiperonimu występuje *biały* / *białny*⁷ / *białny dzień*, czyli 'pełny, jasny, kiedy jest już całkiem widno' (SGKK I, 2017, s. 73, por. *białny* 'jasny, błydy' MSGP 21 z Mp. pn.-zach., Wp. wsch., Maz. pd. i pn.-zach.; SGP I, s. 75). *Biały* 'mający barwę czystego śniegu, mleka, mąki' (USJP I, s. 247; WSJP, dostęp: 28.01.2022), z psł. **bělъ* 'biały, jasny' (Boryś, 2008, s. 26).

Jasność poprzedzającą ukazanie się słońca na horyzoncie nazywa się w gwarach kujawskich *jutrzonką* (SGKK kartoteka). Jest to postać deminutywna od słowa *jutrznia* (gwar. *jutrznio*): 'świt, ranek' (USJP I, s. 1312; WSJP, dostęp: 28.01.2022),

⁷ Postać *białny* SGP (I, s. 74) notuje tylko z Kujaw.

natomiast *jutrznia* wywodzi się od przymiotnika *jutrzny / jutrzni*, co z psł. **utrъnъ* ‘poranny’ (Boryś, 2008, s. 217). Inne określenia czasu przed świtem, motywowane wczesną porą, to nazwy przysłówkowe *rychło*⁸ ‘wczesnie’ (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 245 z Wp., Pom. pd. i Kasz.) i *skorno* ‘jw.’ (SGKK kartoteka), por. ogólnopolskie *skory*: ‘szybki, rychły’, z psł. *skorъ* w znaczeniu ‘rychły’ (Boryś, 2008, s. 553).

Nazwa *ranko* odnosi się do ‘wczesnej pory dnia, świtu’⁹ (SGKK kartoteka; por. SGP V, s. 9), czyli czasu, kiedy wschodzi słońce, kończy się noc, a zaczyna dzień. Jest to formacja od rzeczownika *ranek* (Kupiszewski, 2012, s. 32; Szadura, 2017, s. 158), który pochodzi od słowa *rano*: ‘wczesnie’, ‘początkowa, wczesna pora dnia’ (USJP III, s. 887; WSJP, dostęp: 28.01.2022), a to od urzeczownikowionego przymiotnika **ranъ* ‘wczesny’ lub przysłówka **rano* ‘wczesnie’ (Boryś, 2008, s. 510).

Znaczenie ‘rano, świt’ oddają też wyrażenia przyimkowe: *do dnia* (SGKK I, 2017, s. 170), *do dzinia* (SGKK I, 2017, s. 170), *do dnia biotygo*¹⁰ (SGKK I, 2017, s. 73), *do biolnygo dnia* (SGKK I, 2017, s. 72).

Mieszkańcy wsi kujawskich używali wiele różnych określeń dla *przedpołudnia*, czyli ‘pory między rankiem a południem’ (USJP III, s. 648): *przedpołudek* ‘drugie śniadanie’ (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 220 z Wp.); *podobiadek* ‘jw.’ (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 198 z Mp., Maz., Wp., Pom. pd. i Kasz. pd.); *poddziesiąta / poddziesionto / poddziesiõnta / poddziesiõnto* ‘jw.’ (SGKK kartoteka); *podziesiąta* ‘jw.’ (SGKK kartoteka), *poddziesiątka* ‘jw.’ (SGKK kartoteka); *póldziesiąta / pódziesiõnto / poldziesiunta* ‘przerwa śniadaniowa’ (SGKK kartoteka) oraz dla *południa* ‘pora dnia wyznaczająca jego środek, godzina dwunasta’ (USJP III, s. 327; WSJP, dostęp: 29.01.2022): *przedpołudnica* ‘południe, pora odpoczynku południowego’ (SGKK kartoteka); *przypołudnica* ‘jw.’ (SGKK kartoteka); *przedpołudnie* ‘południe’ (SGKK kartoteka; por. SGP IV, s. 370); *przypołudnie* ‘południe’ lub ‘przerwa w pracy na obiad’ (SGKK kartoteka); *połnie* ‘pora dnia, południe’ (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 204 ‘południe’ z Mp. i Kasz., ‘obiad’ z Kasz.; SGP IV, s. 241; SW IV, s. 547 gwarowy); *południe* ‘południowy odpoczynek, południe’ lub ‘posiłek jedzony w południe; obiad’ (SGKK kartoteka). Pierwotnie *były* to głównie wyrażenia

⁸ Zob. *rychła zima*.

⁹ Świt ‘początek rana, świtanie, pora stopniowego rozjaśniania się na niebie aż do momentu pojawienia się słońca’ (USJP III, s. 1610; WSJP, dostęp: 28.01.2022).

¹⁰ Por. *do dnia białego* (Szadura, 2017, s. 155).

przymiżkowe¹¹ składające się z przymiżków: *prze, przed, przy, pod*¹² z rzeczownikami: *południe*¹³ (oraz jego innych postaci morfologicznych *połudek, południca*¹⁴), *obiad*¹⁵ ‘posiłek południowy, w środku dnia’ (USJP II, s. 1051; WSJP, dostęp: 29.01.2022; Kupiszewski, 2012, s. 54), *dziesiątka*¹⁶ ‘to, co jest oznaczone liczbą 10’ (USJP I, s. 767; WSJP, dostęp: 29.01.2022) i *dziesiąta* w użyciu rzeczownikowym ‘godzina dziesiąta’ (USJP I, s. 767; WSJP, dostęp: 29.01.2022) lub ‘posiłek jedzony koło dziesiątej, drugie śniadanie’ (MSGP, s. 59). Nazwy rzeczownikowe to *południe* i *połnie*¹⁷. Większość z nich prymarnie oznaczała czas, a później nazwę przerwy śniadaniowej lub obiadowej i posiłku spożywanego w tym czasie. Wyjątek stanowi *obiad*, w którym obok znaczenia podstawowego ‘posiłek południowy’, wtórnie wykształciło się znaczenie temporalne ‘czas, kiedy czynność ta się odbywa’. Jest ono poświadczane w polszczyźnie już w XVI wieku (Kupiszewski, 2012, s. 103; Szadura, 2017, s. 159).

Nazwa *podwieczór* ‘czas podwieczorku’ (SGKK kartoteka) oznacza ‘porę dnia, pomiędzy kończącym się dniem, a nastającą nocą, kiedy stopniowo robi się coraz ciemniej’ (USJP IV, s. 419; WSJP, dostęp: 29.01.2022). Jest to zrost pierwotnego wyrażenia *pod wieczór* (Kupiszewski, 2012, s. 72), od *wieczór* ‘pora dnia przed nocą’ (USJP IV, s. 419; WSJP, dostęp: 29.01.2022), z psł. **večerъ* ‘wieczór’ (Boryś, 2008, s. 692).

¹¹ W dobie średniopolskiej wyrażenia przymiżkowe przekształciły się w zrosty. Pierwsze poświadczenia formy scalonej pochodzą z XVI wieku i dotyczą postaci *dopołudnie*. *Przedpołudnie* notuje dopiero SL (Kupiszewski, 2012, s. 53; Krótki, 2017, s. 117–118). Obecnie są to nazwy rzeczownikowe, znane przede wszystkim gwarom.

¹² Przedrostki te modyfikują znaczenie, wnosząc do nowo utworzonego wyrazu znaczenie czasu poprzedzającego.

¹³ Południe ‘środek dnia’ to złożenie z interfiksem zerowym od *pól* i *dzień* (SJDS, 1996, s. 365), powstałe z psł. formy D. lp. **polu dъne* – **polu* < **polъ* ‘połowa’ (Stieber, 1951, s. 169) lub z połączeń wyrazowych **polu dъne* / **polъ dъne* ‘połowa dnia’ (Boryś, 2008, s. 461).

¹⁴ *Południca* to derywat od rzeczownika *południe* z formantem *-ica* (SJDS, 1996, s. 54). W wierzeniach słowiańskich południca przybierała postać pięknej niewiasty z rozwianymi włosami. Oznaczała ona niebezpiecznego demona nękającego człowieka pracującego lub odpoczywającego na polu w upalne południe. Zabijała lub powodowała problemy ze zdrowiem (omdlenia, zawroty głowy) żniwiarzy, którzy nie uszanowali świętej pory dnia (Moszyński, 1967, s. 689–693; MSGP, s. 204). Na Kujawach, obok zachowanego wcześniejszego znaczenia, *południca* oznacza także ‘południe’ (SGKK kartoteka; Kupiszewski, 2012, s. 57).

¹⁵ Psł. **obědъ* ‘obiad’, rzeczownik odczasownikowy od **oběsti* ‘najeść się do syta’. Niewykluczone, że pierwotnie miał znaczenie ‘wspólne jedzenie’ (Boryś, 2008, s. 371).

¹⁶ Formacja pochodna od *dziesięć*, z psł. **desęťъ* ‘dziesiątka’ (Boryś, 2008, s. 142).

¹⁷ Według Zdzisława Stibera postać *połnie* „powstała drogą ewolucji fonetycznej: *południe* > *połdnie* > *połnie*” (Stieber, 1951, s. 169). Wskazane przez Stibera przekształcenia fonetyczne przytacza także Władysław Kupiszewski (2012, s. 55).

b) noc

SGKK nie notuje wielu określeń temporalnych związanych z nocą¹⁸ ‘częścią doby od zachodu do wschodu słońca, kiedy jest ciemno’ (USJP II, s. 1010; WSJP, dostęp: 30.01.2022). W tej grupie mieszczą się nazwy nawiązujące do przymiotnika *ciemny* ‘pozbawiony światła, jasności, pogrążony w mroku’ (USJP I, s. 461–462), z psł. **тъмный* ‘ciemny, mroczny’, przymiotnik od psł. **тъма* ‘ciemność’ (Boryś, 2008, s. 80 i 106), wskazujące ogólnie na ‘czas po zmierzchu, kiedy panuje ciemność, mrok’ (określenia te mogą się odnosić do różnych pór nocy). Są to: *ciemno* / *ciymno* w użyciu rzeczownikowym ‘ciemność, mrok’ (SGKK I, s. 134); *ciemnica* / *ciymnica* ‘jw.’ (SGKK I, s. 134); *ciemnota* ‘jw.’ (SGKK I, s. 2017) *éma*¹⁹ ‘jw.’ (SGKK I, s. 157; por. SGP I, s. 297; MSGP, s. 43 oggw.; Kupiszewski, 2012, s. 73; Szadura, 2017, s. 161); *émocha* ‘jw.’ (SGKK I, s. 157); *émok*²⁰ ‘jw.’ (SGKK I, s. 157; por. MSGP, s. 43–44 *émak* ze Śl. i Mp.; SGP I, s. 297 *émak*; Kupiszewski, 2012, s. 73 *émak*); *émota* ‘jw.’ (SGKK I, 2017, s. 158; por. MSGP, s. 44 z Maz. i Wp.); *po émie* ‘po ciemku’ (SGKK kartoteka; por. SGP I, s. 297) i *po émoku* ‘jw.’ (SGKK kartoteka; por. SGP I, s. 297 *po émaku*; Kupiszewski, 2012, s. 73). Ciekawe są określenia: *po cimacku* ‘w ciemności, po ciemku’ (SGKK kartoteka) oraz *o cimacku* ‘jw.’ – są to nazwy rzadkie, notowane głównie na Kujawach wsch. (SGKK kartoteka), które powstały najprawdopodobniej w wyniku kontaminacji *po/o ciemku* i *po/o omacku*.

Północek wskazuje ‘godzinę 12 w nocy, północ’ (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 215 z Mp., Maz. i Wp. wsch.). Jest to zrost *pól* + *noc(ek)* ‘połowa nocy’, od *noc*, co z psł. **nokty* ‘noc’ (Boryś, 2008, s. 366). Określenie to występowało we wcześniejszej polszczyźnie (Kupiszewski, 2012, s. 79), dziś znane jest już tylko w gwarach (SGP III, s. 331).

Reasumując, nazwy czasowe dotyczące dnia i nocy notowane na Kujawach motywowane są czynnikami naturalnymi (obserwacją światła dziennego) oraz społecznymi (czas spożywania posiłków). Jest to konceptualizacja doby charakterystyczna

¹⁸ Z temporalnym określeniem noc wiąże się nazwa *pusta noc*, czyli ‘noc przed pogrzebem, w czasie której żałobnicy czuwają przy trumnie zmarłego, modlą się i śpiewają pieśni’ (SGKK kartoteka; SGP III, s. 331). *Puste noce* to trzy doby po zgonie, gdy ciało zmarłego leżało w domu na katafalku, deskach lub w otwartej trumnie. Nieboszczykowi okazywano w tym czasie szacunek, serdecznie się z nim żegnano, odmawiano pacierze, palono świece i śpiewano żałobne pieśni. Podczas *pustych nocy* nikt z rodziny nie sypiał, gdyż wierzono, że dusza opuszcza ciało i odchodzi w zaświaty dopiero po pogrzebie. Czuwający przy zmarłym nie mogli zasypiać, ponieważ ich dusza mogłaby się spotkać z duszą nieboszczyka i odejść z nią do świata zmarłych (Ogrodowska, 2000, s. 182–183).

¹⁹ Zdaniem W. Kupiszewskiego nazwy *éma* i pokrewne od niej występują głównie na Śląsku, co wiąże się z wpływami języków czeskiego i słowackiego (Kupiszewski, 2012, s. 73).

²⁰ *Émak*, *émok* od *éma* ‘ciemność’ (MSGP, s. 43–44).

dla polszczyzny, a odmienna chociażby od języków zachodnioeuropejskich, w których „podział doby zależy od «obiektywnego» czasu pokazywanego przez zegar” (Szadura, 2017, s. 163).

4. NAZWY TEMPORALNE ZWIĄZANE Z ROKIEM LITURGICZNYM

Nazwania dat poszczególnych dni w roku upowszechniały się w Polsce powoli, ale systematycznie od momentu przyjęcia chrztu. Początkowo były one określane według najważniejszych corocznych świąt religijnych²¹, później według innych dni, związanych np. z upamiętnieniem postaci świętych i błogosławionych, tj. *środa po świętym Wawrzyńcu*²².

W analizowanym materiale reprezentują je nazwy temporalne²³: *wstępna środa* / *wstympna środa* ‘dzień rozpoczynający okres Wielkiego Postu, przypadający w środę, gdy w świątyniach odbywa się poświęcenie popiołu i posypywanie nim głów wiernych; środa popielcowa’ (SGKK kartoteka; por. SGP VI, s. 173). Pochodzi od słowa *wstęp*²⁴ ‘to, od czegoś coś się zaczyna, wprowadzenie do całości’ (USJP IV, s. 351; WSJP, dostęp: 7.02.2022). *Wstępna środa* to nazwa archaiczna (notuje ją jeszcze SW VII, s. 757), obecnie znana gwarom. W języku ogólnym zastąpiono ją *środą popielcową* / *Popielcem* od *popiołu*, psł. **popelъ* / *pepelъ* ‘popiół’, od pie. **pel-* / **pol-* ‘palić się, płonąć’ (Boryś, 2008, s. 463), symbolizującego los człowieka, jego kruchość i krótkie życie, również żal za grzechy i nadzieję na zmartwychwstanie (Kopaliński, 1990, s. 332–334). W tym dniu w kościele popiołem naznacza się czoła lub posypuje głowy wiernych (Bednarczyk, 2011, pobrano z: <https://www.niedziela.pl/artukul/58748/nd/Wstepna-Sroda>, dostęp: 31.01.2022).

Ze świętami Maryjnymi²⁵ związane są określenia: *Przedźniwna* ‘dzień Nawiedzenia NMP, przypadający na 2 lipca’²⁶ (SGKK kartoteka z Kuj.) i *Przedgodnia*

²¹ Warto w tym miejscu wspomnieć, że główne święta religijne wiązały się początkowo z porami roku i uprawą ziemi. Przypadały na wiosnę, wczesne lato i jesień (*Encyklopedia Biblii*, 1997, s. 119).

²² Podział świata Słowian na wschód (związany z Konstantynopolem) i zachód (pozostający pod wpływem Rzymu) po schizmie w Kościele w 1054 roku przyczynił się zróżnicowania wydarzeń z kalendarza chrześcijańskiego. Te same święta przypadają w obu obrządkach na inne dni.

²³ Są zapisywane zgodnie z zasadami pisowni słownictwa religijnego (Goeco, 2006, pobrano z: https://www.kul.pl/zasady-pisowni-slovnictwa-religijnego.art_3460html, dostęp: 12.02.2022).

²⁴ Jest to rzeczownik odczasownikowy od *wstąpić*, z przedrostkowym *w-* + *stąpić* ‘wejść, zrobić pierwszy krok’ (Boryś, 2008, s. 577 i 713).

²⁵ Chociaż zalecana jest pisownia małą literą, to w pracy tej kierujemy się zasadą, aby w przymiotnikach utworzonych od imion i nazwisk oraz odpowiadających na pytanie „czyj?” używać wielkiej litery.

²⁶ Od 1969 roku święto to jest obchodzone 31 maja, ale określenie *Przedźniwna* pochodzi z pism Oskara Kolberga (1867, s. 275), a więc sprzed 1969 roku, dlatego za tym najsłynniejszym polskim

‘dzień Niepokalanego poczęcia NMP, obchodzony 8 grudnia’ (SGKK kartoteka z Kuj.). Pierwsze wskazuje na czas przed żniwami, drugie – przed Godami. *Gody* to dawna (staropolska), a dziś gwarowa nazwa okresu od świąt Bożego Narodzenia do święta Trzech Króli (6 stycznia). Od XIV wieku to także ‘uroczystość, zwłaszcza weselna, połączona z wystawnym przyjęciem’. Wywodzi się ona z psł. **godъ* ‘coś dogodnego dla kogoś, odpowiadające komuś, przyjemne dla kogoś’ oraz ‘dogodny, odpowiedni na coś czas, odpowiednia pora’ (Boryś, 2008, s. 169). Jak słusznie zauważył Stanisław Dubisz, „w tym wypadku nazwa przedchrześcijańska nabrała nowego religijno-obyczajowego znaczenia oddającego wielkość, dostojność tego święta, jego nastrój, a także to, że przypada ono [...] na styku dwóch godów (czyli lat)” (Dubisz, 2002, s. 100).

Dzień poprzedzający rozpoczęcie Godów, przypadający na 24 grudnia, nazywany jest w gwarach kujawskich *Wiliją*²⁷ (SGKK kartoteka; por. SGP VI, s. 125 *wilia* ‘wigilia’; SW VII, s. 604 *wilia* z kwalifikatorem gwarowy). *Wilija* to dawna postać nazwy zapożyczonej z łaciny kościelnej – łac. *vigilia* ‘dzień przed uroczystością ku czci świętego (Karpluk, 2001, s. 285), co z łaciny klasycznej ‘czuwanie, stanie na straży, straż’ (Boryś, 2008, s. 700). W polszczyźnie wyraz ten stopniowo zawężał swoje znaczenie, od dnia poprzedzającego każde święto, poprzez dzień przed wielkim świętem, np. Wielkanocą lub św. Jana, do dnia przed Bożym Narodzeniem. Wraz z zawężeniem znaczenia słowa nastąpiła zmiana sensu wigilijnego czuwania, które wiąże się „z intelektualnym, metafizycznym przygotowaniem do spotkania z Chrystusem w święto upamiętniające jego narodzenie” (Dubisz, 2002, s. 100).

Ważny dla Kujawiaków był *Dzień Zaduszny* (SGKK I, s. 207), przypadający na 2 listopada, poświęcony pamięci zmarłych (WSJP, dostęp: 3.02.2022), w tym dniu bowiem modlili się za dusze swoich bliskich. Nazwa *Zaduszki* pochodzi od *za* + *duch* (Brückner, 2000, s. 102), w którym *duch* ma znaczenie ‘dusza’, z psł. **duchъ* ‘podmuch, powiew wiatru, tchnienie, dech’ (Boryś, 2008, s. 131). Celebrowanie tego dnia przez Kujawiaków świadczy o ich wierze w życie pozagrobowe i nieśmiertelność duszy oraz o szacunku, jakim darzyli zmarłych.

etnografem i folklorystą podano datę 2 lipca ustanowioną już 1263 roku (Kasabuła, 2000, pobrano z: <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAL/05-2000-nawiedzenie.html>, dostęp: 2.02.2022).

²⁷ Postać z *-j-* jest związana ze staropolską wymową łac. *-g-* (Boryś, 2008, s. 700).

5. NAZWY TEMPORALNE ZWIĄZANE ZE ZWYCZAJAMI DOROCZNYMI

Należy tu: *apryl* – w gwarach kujawskich jest to ‘dzień 1 kwietnia, w którym ludzie dla żartu oszukują się, *prima aprilis*’ (SGKK I, s. 47; SGP I, s. 19 i MSGP, s. 16 notują w znaczeniu ‘kwiecień’). Określenie to funkcjonowało dawniej także w polszczyźnie ogólnej. Poświadcza je jeszcze *Słownik warszawski* (I, s. 51). Wywodzi się z łac. *aprilis* ‘kwiecień’ i *prima aprilis* ‘pierwszy kwietnia’ (Kopaliński, 2000, s. 406).

Ostatni dzień karnawału, w którym organizowano huczną zabawę, nazywa się *podkoziółkiem / podkozielkiem* (SGKK kartoteka; por. MSGP, s. 197 jako ‘zabawa w ostatni wieczór przed Popielcem’ z Wp.) lub *koza*²⁸. Nazwa *podkoziółek* pochodzi od *kozła* ‘samca kozy’ (*koza* ‘nie duże kopytne zwierzę domowe, o krótkiej sierści, charakterystycznej brodzie, hodowane dla mleka’ (USJP II, s. 279; WSJP, dostęp: 31.01.2022), z psł. **koza* ‘koza’ (Boryś, 2008, s. 254) – głównej postaci zapustnego orszaku²⁹. Koza symbolizowała witalność, potencję, ruchliwość, wolność, głupotę, towarzyskość. Natomiast koziół, zapędzany na noc do osobnej zagrody, był ucieleśnieniem demona, zła, ludzi potępionych, którzy w czasie Sądu Ostatecznego zostaną oddzieleni od tych, którzy zostali zbawieni (Kopaliński, 1990, s. 166–168).

Sylwuchem określa się ‘dzień 31 grudnia, zwłaszcza wieczór i noc z 31 grudnia na 1 stycznia, kiedy świętuje się początek nowego roku, sylwester’ (SGKK kartoteka). Nazwa pochodzi od imienia *Sylwester* (WSJP, dostęp: 4.02.2022), które w późniejszym okresie w tradycji chrześcijańskiej powiązано z datą śmierci papieża Sylwestra I – zmarł 31 grudnia 335 roku (pobrano z: <https://kobieta.dziennik.pl/aktualnosc/artykuly/8056777,historia-sylewestra.html>, dostęp: 4.02.2022) oraz wspomnieniem papieża Sylwestra II (Ogrodowska, 2000, s. 201).

²⁸ SGKK nie notuje tej nazwy. Wymienia ją Teresa Dunin-Karwicka, która usłyszała ją od jednej z informaterek podczas badań terenowych (Dunin-Karwicka, 2000, s. 74).

²⁹ We wtorek zapustny kujawscy parobkowie przebierali się za Żydów, Cyganów oraz postaci wyobrażające zwierzęta (konie, niedźwiedzie, kozły), a następnie chodzili po wsi, płatali figle gospodarzom, śpiewali żartobliwe piosenki, za co dostawali ciastka, jajka, słoninę i pieniądze. Wieczorem zbierali się w karczynie, gdzie za zebrane datki organizowali zabawę zwaną *podkoziółkiem / podkozielkiem* (Dunin-Karwicka, 2000, s. 74–81). Obecnie jest to orszak przebierańców, któremu przewodzi *koza* (chłopak z drągiem z kozim łbem), wędrujący ulicami miasteczek kujawskich.

6. WNIOSKI

Analiza jednostek temporalnych w gwarach kujawskich uwidoczniała, że czas przez Kujawiaków nie był pojmowany jako wielkość fizyczna regulowana wskazówkami zegara. Ludzie żyjący zgodnie z rytmem, jaki wyznaczały pory roku, dnia, kalendarz liturgiczny, używali nazw temporalnych, wynikających z obserwacji powtarzalnych zjawisk przyrody oraz związanych z ważnymi dla ich społeczności świętami kościelnymi i zwyczajami dorocznymi. Są to więc naturalne i kulturowe jednostki czasu. Jednostki, które nie tylko pozwalają porządkować (rachować) czas, ale także dokumentują życie dawnej wsi kujawskiej. Są one bowiem skarbnicą wiedzy o rytmie pracy i odpoczynku Kujawiaków, odzwierciedlają ich stosunek do tradycji i zwyczajów, pokazują, które święta były dla nich szczególnie ważne, jakie praktykowali zwyczaje oraz w co wierzyli. Innymi słowy, obrazują „ludzkie doświadczenie czasu” (Szadura, 2017, s. 377).

Przegląd ten ukazał również bogactwo określeń temporalnych w gwarach kujawskich. Są to w znakomitej większości (poza trzema) nazwania rodzime, spośród których można wyróżnić jednostki:

1. gwarowe i regionalne o wąskim zasięgu (*Przedźniwna*),
2. szerokoterytorialne (*spozimek* notowany na Krajnie i Kociewiu oraz w północnej części Śląska; *latosi* ze Śląska, Małopolski, Mazowsza, Wielkopolski, Pomorza pd. i Kaszub),
3. ogólnogwarowe (*ćma*, *latoś*),
4. archaiczne, znane dawniej polszczyźnie ogólnej, a dziś tylko gwarom (*łony*, *łoński*),
5. ogólnopolskie (*Dzień Zaduszny*).

Na to bogactwo wpływa również współwystępowanie derywatów różniących się formantami słowotwórczymi, np. *południe*, *południca*, *połudek* lub *ćma*, *ćmocha*, *ćmok*, *ćmota*.

Zebrany i scharakteryzowany materiał bez wątpienia wzbogaca naszą wiedzę o jednostkach czasu w gwarach w ogóle. Na przykład w zakresie nazw związanych z segmentacją dnia i nocy odnajdujemy w nim określenia nienotowane w opracowaniu Kupiszewskiego (2012), np.: *przepołudek*, *poddziesiąta*, *ciemnica*, *ćmocha*, *po* / *o cimacku* i inne. Badania te uzasadniają zatem w pełni, sygnalizowaną już przez Szadurę (2017, s. 377), potrzebę opracowania polskiego słownika temporalnego, rejestrującego całe bogactwo nazw czasowych, opartego na jednostkach wyodrębnianych w sposób intuicyjny i naturalny, a nie tylko tych pojmowanych mechanicznie.

SKRÓTOWCE I SKRÓTY

- MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, red. Jadwiga Wronicz
MSKDS – *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, red. Lech Leciejewicz
SGKK – *Słownik gwary i kultury Kujaw*, red. Zofia Sawaniewska-Mochowa
SGKK kartoteka – *Słownik gwary i kultury Kujaw* (kartoteka)
SGP – Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*
SJDS – *Słotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, red. Krystyna Kleszczowa
SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski (<http://doroszewski.pwn.pl>)
SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN* (<https://sjp.pwn.pl>)
SL – Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*
SW – Jan Karłowicz, Adam Antoni Kryński, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*
USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. Stanisław Dubisz
WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego*, red. Piotr Źmigrodzki (<https://wsjp.pl>)

- blp. – bez liczby pojedynczej
D. – dopełniacz
daw. – dawny
dial. – dialektyczny
et al. – wspólnie z innymi autorami; i inni
gwar. – gwarowy
'jw.' – jak wyżej (odnosi się do znaczenia)
Kasz. – Kaszuby
książ. – książkowy
Kuj. – Kujawy
lp. – liczba pojedyncza
łac. – łaciński
Maz. – Mazowsze
Mp. – Małopolska
oggw. – ogólnogwarowy
pd. – południowa, południowy
pie. – praindoeuropejski
pn. – północna, północny
Pom. – Pomorze
por. – porównaj
psl. – praszowieńskie, praszowieński
przestarz. – przestarzały, przestarzałe
Śl. – Śląsk
Wp. – Wielkopolska
wsch. – wschodnia, wschodni
zach. – zachodnia, zachodni
zdr. – zdrobnienie, zdrobniały
zob. – zobacz

SYMBOLE

* – forma rekonstruowana

“ – znaczenie

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES

- Bańkowski, Andrzej. (2000). *Słownik etymologiczny języka polskiego. T. II L–P*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński, Jerzy (red.). (1996). *Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. I. Kosmos: niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartuła, Czesław. (1997). *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej na tle porównawczym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bednarczyk, Arkadiusz. (2011). Wstępna Środa. *Niedziela, 10*. Pobrano z: <https://www.niedziela.pl/artukul/58748/nd/Wstepna-Sroda> (dostęp: 12.02.2022)
- Boryś, Wiesław. (2008). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, Aleksander. (2000). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna, Dubisz, Stanisław. (1998). *Gramatyka historyczna języka polskiego. Podręcznik dla studentów polonistyki*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Doroszewski, Witold (red.). (2000). *Słownik języka polskiego. T. I–XI*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (Pobrano z: <http://doroszewski.pwn.pl>).
- Dubisz, Stanisław. (2002). *Język – historia – kultura: (wykłady, studia, analizy)*. Warszawa: nakł. Wydziału Polonistyki UW.
- Dubisz, Stanisław (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego. T. I–IV*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dunin-Karwicka, Teresa. (2000). *Rola tradycji w kulturze wsi kujawskiej*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Gocko, Jerzy. (2006). *Zasady pisowni słownictwa religijnego*. Pobrano z: https://www.kul.pl/zasady-pisowni-slovnictwa-religijnego.art_3460html (dostęp: 12.02.2022).
- Kowska-Lewicka, Alina, Szromba-Rysowa, Zofia. (1976). *Pożywienie*. W: Wanda. Paprocka i Maria Biernacka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej. T. I* (s. 353–358). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Karłowicz, Jan. (1900–1911). *Słownik gwar polskich. T. I–VI*. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Józefa Filipowskiego.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam Antoni, Niedźwiedzki, Władysław. (1900–1927). *Słownik języka polskiego. T. I–VIII*. Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, drukarnia „Gazety Handlowej”, drukarnia „Współczesnej”.
- Karpluk, Maria. (2001). *Słownik staropolskiej terminologii religijnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kasabuła, Tadeusz. (2000). Historia i dzień dzisiejszy święta Nawiedzenia NMP. *Opoka, 5*. Pobrano z: <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAL/05-2000-nawiedzenie.html> (dostęp: 12.02.2022).
- Kleszczowa, Krystyna (red.). (1996). *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kolberg, Oskar. (1867). *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Kujawy. Serya IV. Z rycinami i drzeworytami wedle rysunku W. Gersona. Kujawy. Część druga*. Warszawa: Drukarnia Jana Jaworskiego.
- Kopaliński, Władysław. (1990). *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Kopaliński, Władysław. (2000). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Świat Książki.
- Krótki, Zuzanna. (2017). Nazwy poranka w dawnej polszczyźnie. *Białostockie Archiwum Językowe*, 17, s. 107–121.
- Kupiszewski, Władysław. (1974). *Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu. Stan obecny, historia i związki słowiańskie*. Warszawa: PWN.
- Kupiszewski, Władysław. (2012). *Wybrane nazwy temporalne w gwarach polskich*. Warszawa: nakł. Towarzystwa Kultury Języka: Wydawnictwo BEL Studio.
- Leciejewicz, Lech (red.). (1990). *Mały słownik kultury dawnych Słowian*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Linde, Samuel Bogumił. (1807–1814). *Słownik języka polskiego. T. I–VI*. Warszawa: Drukarnia Księży Pijarów.
- Łukaszewicz, Antoni Benedykt. (2012). *Kujawskie legendy, gawędy i gadki. T. I*. Wrocław: Drukarnia SPEED.
- Moszyński, Kazimierz. (1967). *Kultura ludowa Słowian. T. 2. Kultura duchowa (cz. 1)*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Ogrodowska, Bożena. (2000). *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*. Warszawa: VERBINUM.
- Pat, Alexander (red.). (1997 cop.). *Encyklopedia Biblii. Postaci. Pojęcia. Informacje historyczne. Środowisko naturalne. Życie codzienne*. Warszawa: Świat Książki & Racibórz: „SCRIBA”.
- Sawaniewska-Mochowa, Zofia (red.). (2017). *Słownik gwary i kultury Kujaw. T. I, A–H*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Stamirowska, Zofia. (1969). *Studia nad polskimi przysłówkami. Gwarowe kiedy, wtedy, nigdy, zawsze, teraz na tle historycznym*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Stieber, Zdzisław. (1951). Południe i południe. *Język Polski*, 4, s. 169–171.
- Sobierajski, Zenon. (1952). *Gwary kujawskie*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk z Zasiłkiem Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Polskiej Akademii Nauk.
- Szadura, Joanna. (2017). *Czas jako kategoria językowo-kulturowa w polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Szymański, Józef. (2001). *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wronicz, Jadwiga (red.). (2010). *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: LEXIS.
- Żmigrodzki, Piotr (red.). (2007–). *Wielki słownik języka polskiego Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Pobrano z: <https://wsjp.pl> (dostęp: 12.02.2022).

Data zgłoszenia artykułu: 14.02.2022

Data zakwalifikowania do druku: 06.06.2022